

ARISTOTELOVA NAUKA O DUŠI.

Dr. Josip Lach.

SUMMARIUM.

Magnum momentum philosophiae aristotelicae eiusque influxus in philosophiam christianam, necnon progressus studiorum eiusdem philosophiae aristotelicae apud magnas nationes commoverunt me ad versionem operis Aristotelis *Ἠεὶ ψυχῆς* simul cum commentario edendam.

Hoc in opere Aristoteles capite primo dignitatem psychologiae, eiusque problemata et difficultates in propriis obiectis perscrutandis ostendit; in secundo autem capite eiusdem libri sententias philosophorum varias profert, et sic primum brevem conspectum psychologiae historicum dedit.

Duo haec capita, quasi introductoria in ceteram psychologiam hic una cum commentario invenies.

Aristotel i kršćanska filozofija.

Ko je proučavao postanak i razvitak kršćanske filozofije, mogao je opaziti, kako se ona organski nastavlja na staru grčku filozofiju. Grčki filozofski sistemi bivaju eklektički preuzimani od kršćanstva i transformirani novim kršćanskim istinama. Napose to dolazi do izražaja u problemima, koji se tiču egzistencije Božje, naravi Božje, ljudske duše, svrhe čovjeka i ovoga svijeta. Grčkom filozofijskom shvaćanju i rješavanju tih problema dodavaju kršćanski filozofi svoje novo i potpunije rješenje, koje dobiva potvrdu i u objavljenoj istini. U svom prvom razvitku kršćanska filozofija tako je usko povezana s tumačenjem i obranom kršćanskih istina, da ona zapravo niti ne postoji onako odjelita od teologije, kako je to u njenom razvitku došlo do izražaja u skolastičkoj filozofiji. Filozofijski se problemi u patriističkom periodu kršćanske filozofije rješavaju kao usput kod obrane ili tumačenja pojedinih kršćanskih istina.

Patristička filozofija nosi na sebi pečat Platonizma. Platonova filozofija bila je glavni izvor iz kojega su crpli svoju filozofsku mudrost prvi i najveći mislioci ovoga prvoga razdoblja kršćanske filozofije. Dominantan položaj Platonovoj fi-

lozofiji u njezinoj neoplatonskoj transformaciji pribavio je u kršćanskoj filozofiji sv. Augustin, jedan od najvećih filozofskih i teoloških umova ne samo u patrističkom razdoblju, nego uopće sve do danas. Augustinovom geniju imade Platonizam zahvaliti što je postao glavnim izvorom kod rješavanja mnogih filozofijskih problema, napose koliko se oni odnose na Boga i na ljudsku spoznaju. Utjecaj Neoplatonizma ostaje gotovo neokrnjen u kršćanskoj filozofiji sve do srednjega vijeka, kada se ona razvija u skolastičku filozofiju.

Kao što je Platonizam davao glavni biljeg patrističkoj filozofiji, tako sada skolastičkoj filozofiji daje glavni sadržaj i formu Aristotelizam. No ipak uza sve to kod najviših metafizičkih problema ostaju na snazi neoplatonske ideje. Do pobjede Aristotelizma nije došlo tako lako ne samo zbog velikog ugleda, što ga je Platon uživao u kršćanskoj filozofiji, nego i zbog nedovoljnog poznavanja Aristotelove filozofije. Sve tamo do 12. stoljeća bili su na zapadu poznati tek logički spisi Aristotelovi, i zato se u to vrijeme raspravljaju poglavito problemi iz logike i dijalektike. Problem općih pojmova dovodi do opreke između realizma i nominalizma. Protivnici realizma u 12. stoljeću, među kojima se osobito isticao Petar Abelardo, daju novo shvaćanje općenitim pojmovima, protivno realističkom, u obliku Konceptualizma. No kad su početkom 13. stoljeća postali na zapadu poznati i ostali Aristotelovi spisi, napose njegova Metafizika, Fizika, Psihologija, Etika i Politika, onda je njegova filozofija počela sve snažnije potiskivati Platonovu, da je konačno za Alberta Velikoga, i Tome Aquinskoga, kada je sredovječna skolastika došla do svoga zenita, gotovo posve ne istisne.

Dok je stara franjevačka škola pristajala još uz Platonizam, u Augustinovo interpretaciji, dotle se dominikanska škola na čelu s Albertom Velikim priklonila Aristotelizmu. Albert Veliki bio je prvi skolastički filozof, koji je čitavu Aristotelovu filozofiju sistematski proučio, uzevši kod toga u obzir i arapske tumače Aristotelove filozofije. Plod ovoga svoga rada objelodanio je u čitavom nizu svojih spisa, koji su zapravo parafrazističko tumačenje Aristotela. No premda se Albert Veliki priklonio Aristotelu, to još ipak stoji on pod dosta jakim, ako i ne odlučnim utjecajem Platonizma, odnosno Neoplatonizma. Konačnoj pobjedi Aristotelizma u skolastici pridonio je odlučni udio sv. Toma Akvinski.

Upoznavši po svom velikom učitelju sv. Albertu Velikom, filozofa iz Stagire, priklonio se Toma posvema ovom genijalnom misliocu antikle filozofije. I dok je Albert tek na neki način otvorio pristup k čitavoj Aristotelovoj filozofiji, a da ju sam ipak nije konsekventno prihvatio u svojim djelima, dotle je Toma, uočivši pronicavošću svoga uma, veliku vrijednost Aristotelove filozofije, konsekventno pribavio prevlast Peripatetizmu nad Platonizmom i Neoplatonizmom u skolastičkoj filozofiji. Aristotelova filozofija postala je ne samo dominantna u kršćanskoj filozofiji, već je po filozofiji ušla i u samu teologiju. I tako je peripatetički filozofski sistem postao jedinstvenim temeljem u filozofiji i u teologiji. Da upozna svoje suvremenike s naukom Filozofa, kako Toma jednostavno naziva Aristotela u svojim djelima, posvetio se on tumačenju njegovih filozofijskih djela. Kod toga je napustio parafrastički način Albertov, te je slijedeći metodu Averoesa izradio točan komentar tumačeći tako reći redak po redak velikoga Stagiričanina. Kod toga mu je bio od velike pomoći njegov redovn. drug Vilim iz Moerbeka u Flandriji, koji je na Tomin poticaj iz grčkog originala doslovce preveo na latinski djela Aristotela, Simplicija, Galena, Prokla i drugih, i tako omogućio Tomi, da upozna čistoga Aristotela, bez neoplatonskih primjesa i pogrešnih tumačenja kasnijih stoljeća. I upravo ovaj oslon na grčki original, daje Tominim komentarima posebnu vrijednost, jer nam je u njima prikazana Aristotelova filozofija, kako je bila sačuvana u tadašnjim grčkim tekstovima. Oslanjajući se na vjeran prijevod svoga prijatelja Vilima, tumači Toma upravo zapanjujućom jasnoćom Aristotelovu nauku, tako da možemo mirno reći, da je Aristotelov genij u sv. Tomi našao po genijalnosti sebi ravnopravnog komentatora. I zbog toga je Tomin komentar sigurno jedan od najsigurnijih vodiča, koji će nas dovesti do pravoga shvaćanja Aristotelove filozofije.

Na Aristotelovu nauku oslanja se Tomina nauka o spoznaji, o pojmu, sudu, zaključivanju i suđenju. Tomin realizam je peripatetski realizam. Tomina Metafizika, Teodiceja, Psihologija i Etika također imaju svoj izvor u Aristotelu. Po sv. Tomi postala je Aristotelova filozofija glavni temelj »vječne filozofije«. Tako je još i danas u neoskolastici, koja je doduše u mnogim pitanjima već daleko naprijed pokročila, ipak peripatetička filozofija u Tominoj interpretaciji glavni njezin te-

melj kako u teoriji spoznaje tako u općoj metafizici, kao i u specijalnim metafizičkim disciplinama, kozmologiji, psihologiji i teodiceji.

Današnji studij Aristotelove filozofije.

Ovaj sumarni prikaz postanka i razvitka kršćanske filozofije iznio sam zato, da pokažem, što me ponukalo, da se posvetim proučavanju Aristotelovih djela. Kao što su veliki skolastici srednjega vijeka u Aristotelovoj nauci našli sigurne i čvrste temelje za kršćansku filozofiju, i kao što su za njih Aristotelova djela postala nepresahlo vrelo »philosophiae perennis«, tako treba da je Aristotelova filozofija i za nas, koji nastavljamo skolastičko filozofijsko istraživanje, također onaj izvor iz kojega ćemo crpsti principe za daljnje istraživanje. Ovo poznavanje Aristotela korisno je s dva razloga. Prvo, na taj ćemo način mnogo bolje i temeljitije upoznati samu Skolastiku, jer će nam biti poznati sami njezini temelji, a drugo, moći ćemo na osnovu onih istina, do kojih se je um ljudski već u davnini dovinuo, nastaviti istraživanje novih istina. U naučnom je naime istraživanju uvijek ne samo korisno, nego i potrebno, da se najprije upoznamo s onim, što je na jednom području nauke već učinjeno, da se tako sačuvamo od beskorisnog istraživanja onoga, što je već prije nas kao sigurno utvrđeno, a drugo, da na temelju tih sigurnih istina pristupimo istraživanju onoga, što još uopće nije istraženo, ili što su prijašnji mislioci premalo ili nedovoljno osvijetljili. Dakako da ovakva naučna metoda stavlja velike zahtjeve na onoga, koji se njome služi, ali zato vodi sigurno do cilja, t. j. do unapređivanja pojedinih naučnih grana, kako u cjelini tako u pojedinosti. Držeći se eto u svom naučnom radu ovdje izloženih načela, pristupio sam proučavanju Aristotelovih djela uz želju, da rezultatima toga svoga rada upoznam najprije svoje slušače na bogoslovskom fakultetu, a zatim sve druge, koje zanima filozofija.

Pogledamo li, kako stoji sa studijem Aristotelovih djela kod drugih naroda, vidjet ćemo, kako se je velik broj učenjaka i kod Engleza, Francuza, Italijana, a napose kod Nijemaca, posvetio proučavanju Aristotela. Od velike su koristi za razvitak toga studija bila skupna kritička izdanja Aristotelovih

djela u 19. stoljeću, od kojih je na prvom mjestu izdanje pruske Akademije znanosti u Berlinu, u Bekkerovoj redakciji. Zatim francusko u izdanju F. Didot-a u Parizu. Osim ovih skupnih izdanja izašao je čitav niz kritičkih izdanja pojedinih Aristotelovih djela, tako da nam danas u tom pogledu stoje na dispoziciju tekstovi obrađeni sa svim potrebnim kritičkim aparatom. Razumijevanju Aristotelovih djela pomažu i kritička izdanja njegovih grčkih komentatora. Tu je na prvom mjestu izdanje berlinske Akademije pod naslovom *Commentaria in Aristotelem Graeca*, započeto 1882. i dalje, te obasiže 23 sveska. Kao nadopuna ovoj zbirci nadovezuje se u izdanju iste Akademije *Supplementum Aristotelicum* u tri sveska svaki po dva dijela.

Uz ova izdanja grčkoga teksta postoji ogromna prevodna literatura kod svih prije spomenutih naroda. Ovdje ću samo spomenuti izvrsni njemački prijevod, što je izašao u redakciji dra. E. Rolfesa uz suradnju A. Bussea i A. Gudemana u tri sveska s kratkim komentarom. Prvi svezak obuhvata *Poetiku*, *Male prirodoznanstvene spise*, i *Metafiziku*. Drugi svezak, djelo *O duši*, *Nikomahovu Etiku* i *Politiku*. Treći svezak obuhvata *logičke spise*, koji dolaze pod skupnim imenom *Organon*.

Kod nas Hrvata prevedena je jedino u cijelosti Aristotelova *Poetika*. Rekonstrukciju teksta, novi prijevod i komentar učinio je Martin Kuzmić, koji je to djelo izdao potporom hrvatske vlade god. 1912. On u svom predgovoru kaže, da se uz Gomperzov prijevod poslužio i Pavićevim iz god. 1869. Aristotelovu *Poetiku* preveo je u novije vrijeme i Miloš Đurić. Izdano u Beogradu 1935. Osim ovoga djela koliko je meni poznato, nemamo više nijedan prijevod kojeg drugog čitavog Aristotelovog djela. Ova činjenica još me više ponukala, da se posvetim proučavanju filozofijskih Aristotelovih djela, da ih onda postepence predam javnosti u hrvatskom prijevodu s potrebnim tumačenjem.

Današnji silni razvitak psihologije, kojemu je sigurno najviše pridonio W. Wundt svojom primjenom eksperimentalne metode na čitavo područje psihologije, dakle i na ono, koje nije više psihofizičke naravi, a koji se razvitak očituje u sve većoj raščlanjenosti psihologije, kao i u sve većem produblivanju psiholoških problema, ponukao me, da od Aristotelovih djela odaberem za prevođenje upravo njegovo djelo *Περὶ ψυχῆς*

u kojem nam on daje prvo sistematsko djelo o psihologiji, kao posebnoj grani filozofije. Izdanjem ovoga prijevoda želim pridonijeti makar skromni prilog za proučavanje Aristotelove filozofije kod nas, a napose želim, izdanjem baš ovog djela, pokazati, na kojem je stepenu bila psihologija u Aristotelovo vrijeme. Na taj ćemo način s jedne strane najlakše upoznati kako je ogromni napredak učinjen baš na ovom području filozofije, ali ćemo ujedno s druge strane opaziti, kako o temeljnim pitanjima racionalne psihologije, koja kulminiraju u pitanju; što je duša; koja je njezina narav; kako ona nastaje; što se zbiva s dušom nakon smrti; nema ni danas jedinstvenog rješenja. Drugim riječima, o čisto metafizičkim problemima u psihologiji, koji su po svojoj naravi izvan dohvata čiste empirije i eksperimenata, nema još ni danas takvoga rješenja, koje bi od svih bilo prihvaćeno kao posve sigurno i jedino moguće. I kao što su u Aristotelovo vrijeme postojala najoprečnija mišljenja o naravi same duše, i o tumačenju duševnih doživljaja, tako se i danas, duševno doživljavanje, kao i problem same duše, različito rješava, i to, ili asocijativnom i aktualitetnom teorijom, ili zasebnim supstancijalnim nosiocem i uzročnikom duševnih čina i doživljaja. Ovo razilaženje u rješavanju osnovnih problema psihologije, najbolje nam pokazuje, kako su ti problemi teški za rješavanje, i kako se oni posebnošću svoje naravi i kompliciranošću duševnog života izmiču neposrednom uvidu našega razuma, te smo ih prisiljeni tek doumljivanjem rješavati. Time što nam nije sama duša kao neka stvarnost neposredno na dohvat, već što za nju saznajemo na temelju njezinih funkcija, otešćano je u velike konačno rješenje toga problema, iako naravno nije onemogućeno. Mi smo naime i kod mnogih drugih problema prisiljeni, da primjenom principa kauzalnosti, upoznajemo narav i opstojnost nekog agensa, čiju stvarnost neposredno ne spoznajemo.

Pa tako upravo i u psihologiji, na osnovu naravi samih duševnih doživljaja, zaključujemo opravdano na supstancijalnog nosioca tih doživljaja, otklanjajući i asocijativnu i aktualitetnu teoriju.

Neke primjedbe o tekstovima Aristotelovog djela O duši.

Nakon ovih općenitih uvodnih opazaka, potrebno je, da još nešto kažem i o samom Aristotelovom djelu *Περὶ ψυχῆς*. Priказat ću ovdje najprije ukratko tekstove, kojima sam se kod prevođenja služio, kao i način samoga prevođenja, a onda ću kazati nešto i o samom tumačenju ovoga djela.

Kao temeljnim tekstom služio sam se kod prevođenja onim tekstom što se nalazi u III. svesku skupnih Aristotelovih djela u izdanju A. F. Didota, Paris, i to izdanje iz god. 1921. Taj tekst je tako zvani opći ili vulgatni tekst, koji je po mišljenju Torstrikovom, kako ćemo malo kasnije pobliže spomenuti, novijeg datuma od onoga koji se po njegovom mišljenju nalazi u pariškom kodeksu E 1853 u ostacima druge recenzije druge knjige O duši. Tekst u Didot-ovom izdanju rađen je na temelju Bekkerove recenzije, te se od njegovog teksta vrlo malo razlikuje. Kako je Bekker, a poslije njega i Trendelenburg u pogledu vjernosti teksta najveću vrijednost podavao već spomenutom pariškom kodeksu E 1853, te se jedan i drugi kod rekonstrukcije teksta ponajviše i njega držao, to je iza njih Bussemaker ponovno pregledao najvećom pomnjom, kako sam ističe, ovaj kodeks, i u predgovoru cit. Didotovog izdanja na str. VIII do XII u devet stupaca donio nova čitanja, koja su izmakla pažnji Bekkera i Trendelenburga. Ove Bussemakerove razlike uzima poslije u obzir Ch. Belger kod drugog izdanja Trendelenburgovog djela »Aristotelis de anima libri tres«. Ovaj Trendelenburgov tekst i komentar, izdan u Belgerovoj redakciji u Berlinu 1877, drugi je tekst, kojim sam se služio kod svoga prevođenja. Kako Trendelenburg u svom opširnom komentaru tumači tako reći redak po redak Aristotela, to mi je ovaj komentar bio od velike koristi ne samo kod tumačenja pojedinih mjesta, nego i kod samoga prevođenja, jer sam baš pomoću ovoga komentara lakše utvrđivao smisao pojedinih riječi, koje Aristotel upotrebljava u više različitih značenja.

Uz ova dva navedena teksta konzultirao sam kod prevođenja i Torstrikovu recenziju teksta izdanu u Berlinu 1862, te Biehl-Apeltovu, 3. izd. Leipzig 1926. Već sam prije spomenuo kako je Torstrik držao, da je u fragmentima pariškog kodeksa E 1853 našao ostatke nove recenzije druge knjige O duši, koja je starija od vulgatine recenzije. Taj naime kodeks, ka-

ko on to izvješćuje u Uvodu u svoga izdanja I—XXVI, sadržaje tri knjige o duši od kojih prva i treća potiče od jedne ruke, koja je napisala i drugu knjigu. No od te druge knjige sačuvan je samo njezin početak, koji se nalazi na istom listu na kojem i svršetak prve knjige. Isto tako sačuvan je samo i svršetak druge knjige, koji se nalazi na istom listu na kojem i početak treće knjige. Tako dakle od jedne ruke imamo prvu i treću knjigu i spomenuta dva fragmenta druge knjige. Od posve pak druge ruke potiče druga knjiga O duši, koja je naknadno umetnuta između prve i treće tako, da je prijašnja druga, od koje sad imamo samo fragmente, izbačena. Ovaj poslije pisani tekst postao je vulgatni tekst. Torstrik misli, kad bi recimo postojao samo ovaj kodeks E, a drugi da bi svi propali, onda bi se izvornim Aristotelovim tekstom morali smatrati oni fragmenti druge knjige, a ne tekst, koji je sačuvan u cijeloj drugoj knjizi. No ukoliko se na osnovu drugih postojećih kodeksa i grčkih tumača, mora smatrati i ovaj cijeli tekst pravim tekstom, to moramo, po mišljenju Torstrikovom, nužno zaključiti, da obje recenzije potiču od samoga Aristotela.

Torstrik misli da je već u najstarije vrijeme bilo poznato, da obje recenzije druge knjige potiču od samoga Aristotela. Prva i to starija, od koje imamo sada samo fragmente, bila je na svom mjestu između prve i treće knjige, a druga mlađa, napisana od druge ruke, nalazila se na koncu treće knjige, kako to svjedoči sačuvana bilješka pisana tom istom rukom na sadašnjem fragmentu druge knjige. Poslije je tijekom vremena, ova druga mlađa recenzija druge knjige, umetnuta u samo djelo, i to tako, da je starija recenzija, kako je već spomenuto, izbačena sa svoga prvotnog mjesta. Na taj način se eto lako dogodilo, da su ti izbačeni dijelovi propali, a sačuvali su nam se samo oni dijelovi, koji su bili napisani na svršetku prve, i na početku treće knjige.

Nadalje drži Torstrik, da su stari grčki komentatori poznavali ovu stariju recenziju druge knjige, premda su se svi služili novijim vulgatnim tekstom. Tako navode stariji tekst na nekim mjestima Philopon, Themistije i Sophonije. Prema tomu, ako se sve okolnosti uvažavaju, ne može se sumnjati u vrijednost i vjerodostojnost spomenutih fragmenata druge knjige.

Da je u fragmentima druge knjige, sačuvan stariji tekst, sudi Torstrik po tome, što je u tim fragmentima ista materija

obrađena na manje izgladjeni, i više jednostavni način, nego što je to u vulgatnom tekstu druge knjige. I zato drži on, da s pravom fragmente naziva starijim, a cijelu knjigu, novijim izdanjem.

Isporedimo li nadalje spomenute dvije recenzije druge knjige s tekstem druge knjige kako se nalazi u kodeksu S (Laurentianus 81/1.) opazit ćemo, da je taj tekst neko srednje izdanje između spomenutog starijeg i novijeg izdanja, ali tako, da je bliži starijem izdanju, koje je jednostavnije. Prema tomu, kaže Torstrik, imamo od druge knjige O duši tri recenzije. I to najstariju Aristotelovu recenziju, zatim njegovu drugu ili vulgatni tekst, i napokon treću, koja je nastala mnogo kasnije od dviju Aristotelovih, te sadrži vulgatni tekst, koji je bliži starijoj, nego novijoj recenziji.

No ne samo da je Torstrik čvrsto uvjeren, da je u pariškom E kodeksu našao dva različita teksta druge knjige O duši, koja oba potiču od Aristotela, nego on drži pače vrlo vjerojatnim, da je Aristotel i prvu i treću knjigu svoga djela O duši, izdao sam u dva izdanja, naime uz prvo izdanje još i drugo ispravljeno i nadopunjeno. On to pokušava i dokazati ispredivanjem različitih kodeksa. Ujedno tvrdi, da sadašnji tekst treće knjige ne potiče od Aristotela, nego je sastavljen od nekog nepoznatog autora od dvaju prijašnjih izdanja. U koje je vrijeme ovo spajanje tekstova nastalo ne može se, veli on, odrediti. Jedino je to sigurno, da su već Themistije i Aleksandar imati isti tekst treće knjige, koji imamo i mi. Prema tomu je sadašnji tekst treće knjige sigurno postojao već u četvrtom stoljeću poslije Krista.

Iznio sam nešto opširnije ovo Torstrikovo mišljenje, koje je u svoje vrijeme pobudilo pažnju u naučnom svijetu, i ujedno dalo poticaj, da se ponovno ispita pariški E kodeks. Učinili su to, kako navodi Apelt u svom uvodu u Biehlovo izdanje (str. III. i IV.), Pansch, Biehl, Stapfer, Rodier, i to tolikom pomnjom, da su iznijeli o tom kodeksu sve, što se uopće moglo još reći, tako da nam je taj kodeks poznat danas u najsitnije tančine. Sama Torstrikova teza o dvjema Aristotelovim recenzijama, nije prihvaćena u naučnim krugovima, te se danas kao posve nedokazana otklanja. Sam Belger, koji i te kako cijeni Torstrikov kritički rad, te se njime i poslužio kod drugog izdanja Treudelenburgovog djela, priznaje, da iz Torstrikovih

premissa nikako ne slijedi, da obje recenzije druge knjige o duši, potiču od samoga Aristotela. Ustvrditi se može jedino to, da obadva teksta dolaze pod Aristotelovim imenom. Da li su pak postojale i dvije recenzije prve i treće knjige, ostaje potpuno nerješeno. (isp. o. c. str. XXV i XXVI.) Isto tako otklanja i Biehl Torstrikovo mišljenje, da su u pariškom kodeksu E sadržane dvije Aristotelove recenzije. On drži da je neshvatljivo, da bi Aristotel, koji je svoje misli o nekom predmetu uvijek jasnim i preciznim riječima izražavao, ponovno tu istu građu, iza kako ju je već jednom pismeno izdao, kroz cijele knjige u drugu formu preokrenuo. Zato Biehl misli, da oni fragmenti druge knjige u pariškom kodeksu, nisu drugo, do li ostaci parafraze, načinjene na osnovu Aristotelovih tumačenja, ili možda tekst sastavljen od kojeg Aristotelovog učenika na temelju upamćenih tumačenja. A što se tiče sadašnjeg teksta treće knjige, on nije također nastao, kako su to dokazali Vahlen i Neuhaeuser, spajanjem dvaju Aristotelovih tekstova, kako je tvrdio Torstrik. (isp. Biehl-Apelt o. c. str. VII.)

Četvrti napokon tekst, kojim sam se kod prevođenja služio, je već spomenuti Biehl-Apeltov tekst, izdanje od 1926. I ovaj tekst, imade za glavnu podlogu pariški E kodeks, premda je, kao i svi već prije navedeni tekstovi, rekonstruiran i pomoću drugih kodeksa. Popis ovih kodeksa, nalazi se kod svih navedenih izdanja označen u uvodu. Trendelenburg povrh toga donosi i točan opis pojedinih kodeksa, te koga zanima, kako ti kodeksi izgledaju, može to naći u njegovom uvodu.

Svi ovi tekstovi obiluju kritičkim bilješkama, te pružaju prevodiocu mogućnost, da se odluči eventualno i za drugo čitanje, nego što je označeno gore u tekstu, ukoliko to drži opravdanim. S time u vezi napominjem, da mome radu nije bila svrha da dadem neku novu recenziju teksta, već da općenito prihvaćeni i kritički utvrđeni tekst zaodjenem u hrvatsko ruho.

Neke primjedbe o prijevodu i komentaru Aristotelovog djela O duši.

Prikazavši tekstove kojima sam se služio, valja mi nešto reći i o načinu prevođenja. Što se tiče načina prevođenja, tu uz jedan srednji, postoje i dva ekstrema. Neki naime drže, da je

potrebno dati doslovni, ili kako neki kažu ropski prijevod. Primjer takvoga prevođenja imamo baš u prijevodu već prije spomenutog Vilima iz Moerbeka. On ne samo da je preveo svaku pojedinu riječ grčkog originala, nego se držao gotovo uvijek i istog originalnog poredka riječi. Takav je prijevod istina vjerna slika originala, ali je često baš zbog te vjernosti nerazumljiv onomu, koji ne pozna jezik iz kojega je prijevod učinjen. To vrijedi napose, ako se duh jezika u koji se prevodi, kao i način izražavanja, razlikuje od duha jezika s kojega se prevodi. I zato držim, da ne valja slijediti ovaj način prevođenja, ako je on na štetu jasnoće i razumljivosti prijevoda. Drugo ekstremno stanovište drži obratno od prvog, da se kod prevođenja imamo obazirati jedino na jezik na koji prevodimo, te nastojati, da u tom jeziku vjerno reproduciramo samo misli, a ne i riječi dotičnog autora, čije djelo prevodimo. Mora se priznati da ovakav prijevod, ako je uistinu dobro izveden, daje često puta, barem obzirom na formu, dojam originalnoga djela. No ipak mislim, da je ovakav slobodni prijevod, koji se baš zbog svoje slobode vrlo lako pretvara u običnu parafrazu, često puta na štetu ne samo vjernosti misli, nego i načina kako su te misli u originalu izražene, što je mnogo puta od ne male važnosti kod znanstvenih djela, i to napose kod onih, koja obrađuju suptilne i zamršene filozofijske probleme. Dok bi se dakle kod običnih literarnih djela, ovakav slobodni način prevođenja, mogao još nekako opravdati, to mislim, da ga kod naučnih djela, zbog spomenutih razloga, ne valja slijediti. I zato sam ja kod svoga prevođenja, odabrao srednji put, između ova dva ekstremna. Išao sam naime za tim, da dadem prijevod, koji će što vjernije izraziti misli samoga pisca, i to na način, kako ih izražava sam pisac. Odstupio sam od toga jedino u onim slučajevima, gdje bi doslovni prijevod grčkoga teksta, zbog kratkoće ili neobičnosti načina izražavanja misli, bio na štetu jasnoće hrvatskog prijevoda. Da to postignem, učinio sam najprije doslovni prijevod svih triju Aristotelovih knjiga O duši. Taj doslovni prijevod učinio sam i zato, jer sam uz prijevod Aristotelovih djela odlučio sastaviti i grčko-hrvatski rječnik za njegova djela, u kojem bi bila napose sadržana Aristotelova filozofijska terminologija. Pomanjkanje takvoga rječnika često puta sam osjetio kod prevođenja, jer je M. Kappesov rječnik, u kojem su alfabetskim redom poredani i tumačeni Aristote-

lovi filozofijski tehnički termini, dosta manjkav, te sadržaje baš samo najvažnije termine. Tako sam ja već sada načinio potpuni rječnik Aristotelovog djela O duši, koji sadrži cca 2.000 različitih riječi i filozofijskih termina, koji dolaze u tom djelu, uz točnu oznaku u kojoj knjizi, glavi i retku pojedina riječ dolazi, i kakvo značenje ima na tom mjestu, ako dotičnu riječ Aristotel uzima u različitim značenjima na drugim mjestima. To je ujedno temelj budućeg Aristotelovog rječnika, koji će nastati daljnim prevođenjem ostalih Aristotelovih djela. Ako taj moj rječnik i ne će biti tako brzo predan javnosti, to je on zasada barem za mene od velike koristi kod daljnog prevođenja.

Na temelju ovog doslovnog prijevoda načinio sam onda drugi, u kojem sam nastojao što vjernije izraziti Aristotelove misli, pazeći kod toga i na njegov poredak riječi. Kad sam na taj način načinio prijevod, koji je po svojem stilu bio vrlo blizu originalu, uvidio sam, da bi neka mjesta bila dosta nejasna, i zato sam kod trećeg usavršavanja prijevoda takva mjesta izrazio nešto slobodnije u pogledu stila, pazeći jedino na to, da smisao ostane isti. Na taj način, mislim, da mi je uspjelo načiniti prijevod, koji se nije niti udaljio previše od originala, a niti je tako vezan po stilu uz original, da bi bio zbog toga nejasan i nerazumljiv. Naravno, da ona mjesta, koja su u grčkom tekstu zbog iskvarenosti samoga teksta nejasna, nisam ni ja u svojem prijevodu mogao učiniti jasnim i lako razumljivim. Razjašnjenje takvih mjesta, koliko se uopće dađu razjasniti, dao sam u komentaru pojedinih knjiga.

Prijevod sam dao na uvid prof. dru Šancu, D. I., koji je kod nas sigurno jedan od naboljih poznavaoaca Aristotelove filozofije. Poznato je njegovo posve originalno tumačenje i shvaćanje Aristotelove nauke o materiji i formi. Latinski pisana rasprava o tome, štampana je u Bogoslovskoj Smotri 1928. Ovom prigodom zahvaljujem dru Šancu na opaskama, koje mi je dao u vezi s mojim prijevodom.

Što se tiče komentara, taj je načinjen ponajprije na temelju samoga Aristotelovog teksta. Princip je naime, kojega se valja kod svakog tumačenja držati, da najprije gledamo što je neki pisac napisao, a zatim da nastojimo shvatiti, što je time htio reći. Riječima pak treba dati onaj smisao, koji odgovara tekstu i kontekstu. Ukoliko bi negdje međutim smi-

sao bio nejasan, treba da ga nastojimo razjasniti pomoću onih mjesta, gdje se dotični pisac jasnije izražava. Ujedno moramo manje jasna mjesta tako tumačiti, da naše tumačenje ne dođe u sukob s jasnom naukom nekoga pisca. Potrebno je to napose kod starih pisaca, kod kojih se originalni tekst izgubio, te danas raspoložemo samo s prepisima, koji su se daljnim prepisivanjem lako iskvarili. Kakogod su ova izložena načela po sebi jasna, te se možda mnogome čini i suvišnim da ih ovdje spominjem ipak sam to učinio, jer se protiv njih možda češće griješi, nego možda ko i misli.

Kako sam kod svoga tumačenja morao uzeti u obzir i jezičnu i sadržajnu stranu, to sam se obzirom na prvu služio poglavito tumačenjima Trendelenburga i Torstrika, a za stvarna tumačenja uzeo sam kao podlogu komentar sv. Tome, koji spada među najbolje sredovječne komentatore Aristotelovih djela. Od starih grčkih tumača imao sam na dispoziciju samo Simplicijev komentar. Što se pak tiče nauke pojedinih Aristotelovih pretšasnika, koje on navodi u ovom svojem djelu konzultirao sam izvrsno djelo od Dielsa: *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Ostalu literaturu kojom sam se također u svom poslu služio navodim na koncu ovoga uvoda.

A sada da kažem samo još nešto o vremenu, kada je Aristotel napisao svoje djelo *O duši*, i kako je ono sastavljeno. U Aristotelovom naučnom radu, kao i razvitku njegovog filozofijskog sistema, možemo razlikovati tri razdoblja. Prvo, kad Aristotel stoji pod jakim utjecajem svoga još živog učitelja Platona. U to je vrijeme on vezan u svojim spisima i obzirom na sadržaj i obzirom na formu na svoga velikoga učitelja. U ovom razdoblju možda su nastali i najstariji dijelovi treće knjige nauke o duši. Drugo razdoblje poklapa se najvećim dijelom s vremenom Aristotelovog boravka u Assosu, te je karakterizirano reformom Platonove metafizike, i to napose kritikom njegove nauke o idejama. Treće razdoblje pada u vrijeme njegovog boravka u Ateni, i tu je Aristotel na vrhuncu svoje naučne djelatnosti i filozofske samostalnosti. U tom trećem razdoblju imalo bi nastati cijelo njegovo djelo o duši. (Isp. Ueberweg: *Gesch. d. Phil. B. I. str. 360 squ.*) Svoju nauku o duši obradio je Aristotel u tri knjige. Prva knjiga ima pet poglavlja, druga dvanaest, a treća trinaest. U grčkom tekstu nemaju pojedina poglavlja nikakvog posebnog naslova, no ja

sam prema sadržaju pojedinih poglavlja metnuo na početak svakog poglavlja odgovarajući naslov, slijedeći u tom primjer Busseov, koji je to isto učinio u svojem prijevodu ovog Aristotelovog djela. Činilo mi se to zgodnim, jer ovako čitatelj odmah po naslovu znade o čemu se u tom poglavlju raspravlja. Navodim ovdje naslove pojedinih poglavlja, kako sam ih ja sastavio, da tako uzmognu čitatelji unaprijed saznati o čemu sve Aristotel govori i raspravlja u svojoj nauci o duši.

Prva knjiga. 1. Teškoće i problemi nauke o duši. 2. Filozofski nazori o duši prije Aristotela. 3. Da li spada gibanje na bit duše. 4. Duša nije sklad, niti broj, koji se giba. 5. Duša nije sastavljena od počela.

Druga knjiga. 1. Duša je prva entelehija naravnoga organskoga tijela. 2. Duša je princip života, osjećanja i mišljenja. 3. U kakvoj su međusobnoj vezi pojedine duševne moći. 4. Prehrana i rađanja. 5. Osjetilno opažanje. 6. Vrste osjetilnih predmeta. 7. Vid, boja i svijetlo. 8. Zvuk i sluh. 9. Njuh i miris. 10. Okus i vrste okusa. 11. Opip. 12. Osjet i osjetilna moć.

Treća knjiga. 1. Koliko ima osjetila i od čega su sastavljena. 2. Djelovanja pojedinih osjetila. 3. Da li je mišljenje isto, što i osjećanje. Što je maštanje i kako nastaje. 4. Razum i njegovo djelovanje. 5. Tvorni i trpni razum. 6. Kako razum misli i poima stvari. 7. O djelovanju pojedinih duševnih moći. 8. Duša je na neki način sve što postoji. 9. Koja moć izvodi mjesno gibanje. 10. Razum i težnja kao principi gibanja. 11. Što je princip gibanja kod nesavršenih životinja. 12. Koja su osjetila potrebna pojedinim rodovima živih bića. 13. Opip je najnužnije osjetilo za životinje.

Kako se iz ovoga sadržaja vidi, Aristotel u prvoj knjizi iznosi općenito probleme psihologije, te ujedno daje kratak prikaz filozofskih nazora o duši, na koje se onda u tri slijedeće glave kritički osvrće. U drugoj knjizi iznosi svoju definiciju duše, i ujedno govori o funkcijama vegetativnog i senzitivnog principa, tumačeći pojedine vrste osjetilnog djelovanja. U trećoj napokon knjizi govori o intelektualnoj duši ili razumu, te o načinu njegovog djelovanja.

Budući da prva i druga glava iz prve knjige sačinjava neki uvod u Aristotelovu psihologiju, to sam odlučio objelodaniti ove dvije glave zajedno s tumačenjem i prije nego će

izaći čitavo ovo djelo t. j. prijevod i komentar. Iz ovoga izvotka moći će čitatelji upoznati način Aristotelovog raspravljanja. i ujedno barem nešto prosuditi, kako sam preveo ovo djela na hrvatski. Čitavo djelo nadam se da će uz pomoć Božju, izaći još tokom ove godine, i imat će oko 300 štampanih stranica obične osmine.

Kod prijevoda sam uzeo Bekkerovu citaciju, jer je općenito prihvaćena u naučnom svijetu. Brojevi, koji označuju redke odgovaraju recima u grčkom tekstu, a ne recima u hrvatskom prijevodu, jer to dvoje nije bilo moguće uvijek uskladiti. Ti su brojevi stavljeni izvan teksta sa strane. Brojevi u tekstu označuju veće odlomke, kako su označeni u Didot-ovom izdanju. Ovi su brojevi stavljeni zato, jer komentar nije sastavljen po recima, nego po ovim većim odlomcima. Pomoću ove dvostruke oznake, držim, da će biti lako naći odgovarajuće mjesto kako u tekstu, tako i u komentaru. Kako sam već ovdje u uvodu naveo djela, kojima sam se služio kod tumačenja, a činim to isto i u popisu literature, to u komentaru, da izbjegnem svako suviše citiranje ispod linije, navodim posebno samo ona mjesta iz spomenutih autora, gdje u komentaru navodim njihov doslovni tekst, za potvrdu kojega tumačenja.

Literatura. A. F. Didot: Aristoteles opera omnia. V. III. Paris, 1921. F. A. Trendelenburg: Aristotelis de anima libri tres. Ed. alt. Berlin, 1877. A. Torstrik: Aristotelis de anima libri III. Berlin, 1862. Biehl-Apelt: Aristotelis de anima libri III, Ed. ter. Leipzig, 1926. M. Hayduck: Simplicii in libros Aristotelis de anima commentaria. Berlin, 1882. P. F. Angeli M. Pirota, O. P. S. Tomae Aquin. in Aristotelis librum de anima commentarium. H. Diels — W. Kranz: Die Fragmente der Vorsokratiker B. I. — III. Berlin, 1934 — 38. Dr. E. Zeller — dr. W. Nestle: Die Philosophie der Griechen, I. T. 1. Hlf. 7. Aufl. Leipzig 1923., Dr. E. Zeller — dr. W. Nestle: Die Phil. d. Griechen I. T. 2. Hlf. 6. Aufl. Leipzig 1920. — Dr. E. Zeller: Die Phil. d. Griechen, II, T. 1. Abt. 5. Aufl. Leipzig 1922. i II. T. 2. Abt. 4. Aufl. Leipzig 1921. — Th. Gomperz: Griechische Denker, III. B. 3. u. 4. Aufl. Berlin u. Leipzig 1931. Dr. E. Rolfes: Die substantiale Form u. d. Begriff der Seele bei Aristoteles. Paderborn, 1896. — Dr. K. Schlottmann: Das Vergängliche und Unvergängliche in der menschlichen Seele, Halle, 1873. — A. Bullinger: Aristoteles Nus—Lehre. Dillingen 1882. — A. Bullinger: Zu Aristoteles Nuslehre, München 1885. Dr. A. Busse: Aristoteles, Über die Seele. 2. Aufl. Leipzig 1922. F. Ueberweg — dr. K. Praechter: Geschichte der Philosoph-

hie, I. B. 12. Aufl. Berlin 1926. — F. Ueberweg — dr. B. Geyer: Geschichte der Philosophie, II. T. 11. Aufl. Berlin 1928. — Dr. W. Pape's: Handwörterbuch der Griechischen Sprache, I. II. B. 3. Aufl. Braunschweig, 1914. — Dr. Eisler: Vörterbuch der Philosophischen Begriffe, I. B. 4. Aufl. Berlin, 1927., II. B. 4. Aufl. Berlin, 1929., III. B. 4. Aufl. Berlin, 1930. M. Kappes: Aristoteles Lexikon, Paderborn, 1894.

